

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 930.1 (430) «17/18»:174

ЕТОС ІСТОРІЇ ТА ЕТОС ІСТОРИКА: ЕВОЛЮЦІЯ ЦІННІСНИХ КОНСТАНТ НІМЕЦЬКОЇ ІСТОРИОГРАФІЇ ВІД ДОБИ ПРОСВІТНИЦТВА ДО ЧАСІВ «БІДЕРМАЄРА»

Ганус С. О. (Ужгород)

*«Суспільна свідомість також дійшла до розуміння того, що свобода дослідження,
навіть з ризиком помилки, є нормальною умовою для людей,
котрі прагнуть знайти істину».*

Жак Марітен. «Людина і держава»

У статті досліджено еволюцію ціннісних підходів німецької історіографії від часів Просвітництва XVIII ст. і до середини XIX ст., до передодня революції 1848-1849 рр. Віхи цієї еволюції – гуманізм і толерантне ставлення до інакшості, а також переконання в цілковитій можливості прогресуючого вдосконалення людини та людства в цілому в добу Просвітництва. Загострене відчуття національного «ego» в його історичному вимірі формується в добу романтизму. Одночасно поступове згасання канонічної просвітницької традиції втілюється у південнонімецькому лібералізмі. Його представники у сфері історіографії намагаються задіяти етичний вимір у дослідженні минулого. Але професіоналізація науки історії передбачає дистанціювання особистих уподобань та об'єктивної істини. В особі Леопольда фон Ранке та його творчості був досягнутий високий рівень академічної та дослідницької культури, котрий давав змогу утримувати грань між науковим дискурсом та панівною ідеологією.

Ключові слова: німецька історіографія, епоха Просвітництва, романтизм, «бідермаєр», ліберально-просвітницький напрям, етос науковця, аксіологічний вимір історії.

Історик, як і будь-яка людина, є органічною частиною суспільства і часу, в умовах яких він живе. Удосконалюючись на науковому терені, вчений реалізує себе як особистість, розкриваючи власні здібності й таланти. Однак наукове покликання історика, чи не більшою мірою ніж в інших галузях наукового знання, включаючи й інші суспільні науки, пов'язане з етичними принципами і ціннісним виміром. Відомий французький політик минулого століття Ф. Міттеран звернувся 1995 р. до учасників Міжнародного конгресу історичних наук у Монреалі: «Історик повинен здійснювати функцію вихователя суспільства. Оскільки він знає минуле, він може краще, ніж хто-небудь інший, пояснити сучасність» [28, с. 5]. Ці слова звучать мало чи не як «доручення» авторитетного носія влади тим, хто наділений компетенцією займатися суспільною дидактикою в широкому розумінні слова засобами викладання і дослідження минувшини. Але в цьому є певна фатальність, пов'язана з функціональністю історії в системі соціальних зв'язків. Її місія визначається проблемами життєдіяльності суспільства в конкретних історичних обставинах, а її висновки сприяють глибшому з'ясуванню закономірностей і причинно-наслідкових зв'язків соціального буття [3, с. 13].

Роль зберігача історичної пам'яті, «медіатора

між минулим і майбутнім», за термінологією А. Гуревича, пов'язана з неабиякою відповідальністю. Для виконання цієї ролі історик повинен відчувати глибинні інтелектуальні потреби суспільства, до якого належить і у формуванні історичної свідомості котрого бере безпосередню участь [10, с. 78-79]. Помилка історика, умисна або випадкова, може бути, на перший погляд, не настільки важливою, ніж помилка лікаря, яка завдала шкоди здоров'ю пацієнта. Однак досвід насиченого війнами і рукотворними катастрофами XX століття, котрий якимось «органічно» увійшов у не менш неспокійне XXI століття, показує, що викривлена історична свідомість, вибіркоче бачення минулого можуть мати вельми руйнівні наслідки.

Крім того, як писав М. Блок, історія «визнається необхідною для повного розвитку homo sapiens..., будь-яка наука буде здаватися нам неповноцінною, якщо вона рано або пізно не допоможе нам жити краще. Як же не мати цього відчуття з особливою силою щодо історії, чие призначення тим паче полягає в тому, щоб працювати на користь людини, позаяк її предмет – людина та її дії». [2, с. 10-11]. В цьому загальноцивілізаційне призначення історії як способу само-рефлексії людської спільноти. Подібна гумано-центрична «спеціалізація» неодмінно вимагала, як

наголосив український історіограф А. Болебрух, щоби професійна діяльність вченого-історика практично на всіх своїх етапах не могла б обходитися без врахування моральних орієнтирів. Але, звичайно, не на шкоду достовірності одержуваного знання [3, с. 13].

Суспільство може пред'явити науці історії соціальне замовлення об'єктивного вивчення минулого, щоби краще розібратися в сьогоденні й побудувати концепцію майбутнього з урахуванням досягнутого й аналізом допущених помилок. А якщо сучасне істориків суспільство висуває іншу вимогу: знайти достатній набір історичних аргументів для потреб поточної політики та ідеологічної кон'юнктури? Саме в цьому випадку виникає антиномія служіння музі Кліо і «громадянського обов'язку». Ще І. Кант у «Критиці чистого розуму» звернув увагу на схильність людини «приховувати свої справжні почуття і висловлювати інші, які вважаються добрими і похвальними» [17, с. 578].¹ Тобто вивчати й аналізувати досвід минулого з погляду, який вважається прийнятним і допустимим, або навіть у відповідності із «повелінням» указуючого перста в сенсі виконання ідейно-політичного «замовлення», а то й узагалі за службовим дорученням: як розуміти і трактувати те й інше.

Особливо актуальним це видається для пострадянських національних історіографій, котрі позначені поворотом від соціально-економічної детермінації до «націоналізації» та етнізації. В нових історичних побудовах головним історичним героєм став народ-етнос і конкретні особистості, в яких цей народ був утілений. Історію класів, соціальних груп, політичних режимів та інститутів змінювала історія народів, національних держав, національних культур і національна історія в особах [4, с. 123]. Загалом подібний поворот став певною мірою закономірною реакцією на десятиліття стримування національного фактору в пояснювальних схемах подій минулого. Але якраз саме в цьому випадку, коли дослідження історії має віртуальний, а інколи цілком ясно виражений соціально-політичний запит, межа між наукою та ідеологією небезпечно витончується. Ідея етноцентризму дуже нерідко набуває форм елементарного абсурду, замішаного на науковій непорядності, непрофесійній безвідповідальності, свідомій неверифікованості й упевненому відчутті недоторканності [4, с. 141]. Звідси й той інтерес, котрий природно має мати місце у випадках, коли виникає необхідність спертися на досвід конструювання схем минулого з урахуванням ціннісного виміру та етичних позицій.

¹ Цікаво, що класик філософії назвав підрозділ своєї роботи, в якому міститься зазначене судження, досить показовим найменуванням «Дисципліна чистого розуму у відношенні його полемічного застосування».

Українська історична наука щільно підійшла до осмислення цих нагальних проблем власного поступу. Очевидно, що академічна спільнота повинна йти не в ар'єргарді, а навпаки – очолювати й навіть спрямовувати процес пізнання віх минулого народу і країни, індивідів і соціальних груп, феноменів та явищ на тлі всесвітньо-історичного процесу з урахуванням досвіду інших національних історіографій, котрі вже давно пройшли період «росту» і колись стикалися зі схожими проблемами. Поява ґрунтовних колективних розробок у вітчизняній науці останніми роками слугує обнадійливим фактом. Залишається лише висловити сподівання, що першими кількома збірниками справа не завершиться.²

Німецька історіографія XVIII-XIX століть, котра пройшла шлях від просвітницького космополітизму до «націоналізованих» модусів історичних побудов у добу романтизму та позитивізму, являє собою невичерпний арсенал досвіду для розгляду цільових і ціннісних альтернатив, які можуть стояти перед ученим. Але навіть за нацистської диктатури історії як галузі наукового знання вдалося, хоч і з природними труднощами, утриматися на фундаменті наукової раціональності. І, на відміну від СРСР, всупереч спробам створити для утилітарного застосування ідеологічно-суспільствознавчий коктейль, замішаний на расизмі та антисемітизмі, цілковитого отождолення професійної історіографії з ідеологією та пропагандою не сталося. Ми висуваємо гіпотезу про те, що головною причиною цього став напрацьований за століття високий рівень академічної дослідницької культури, котрий особливо зріс та укріпився в XIX столітті.

Але спочатку розберемося з дефінітивними аспектами проблеми. Класик неокантіанства Г. Ріккерт, по-філософськи вишукано вибудовуючи свою думку, відзначав: «Цінності не являють собою дійсності, ні фізичної, ні психічної. Сутність їх полягає в їхній значимості, а не в їхній фактичності». Але попри все «цінності пов'язані з дійсністю...». А резюме цьому є таким: «Пов'язуючись з об'єктом, цінність робить його благом. А з'єднуючись з актом суб'єкта, ціннісний підхід перетворює його в оцінку» [24, с. 94]. Таким чином, зв'язок аксіологічного чинника з об'єктом і суб'єктом історичного дослідження породжує в першому випадку – унормоване благо, модус бажаного і прийнятного. А в другому випадку наділяє дослідника функцією оцінювача.

² Харківський історіографічний збірник. – Х.: ХНУ ім. В. Каразіна, 2012. – Вип. 11. – 308 с. Основну частину публікацій у цьому збірнику присвячено ціннісним характеристикам історичних студій та різним аспектам застосування категорії етичного, зокрема й у питаннях соціології науки; Історик і Влада: [колективна монографія] / Відп. ред. В. Смолій; творчий керівник проекту І. Колесник. – К.: Інститут історії України НАН України, 2016. – 543 с.

Ріккертівське «благо» є доміантною ідеєю певної епохи, її парадигмою і символом, котрі втілюються в низці епістемологічних підходів, прямо або непрямо впливаючи на тематичну спрямованість, методологію заглиблення в минуле, пошук у ньому сенсів і прикладів для наслідування, або відречення від досвіду небажаного. Фундаментальний соціальний структуроутворюючий ефект цього символічного стоїть у центрі наукових інтересів [46, с. 491].

Розмова ж про етику історика може вестися в різних площинах. Оскільки вчений будь-якого статусу не перестає бути членом соціуму і громадянином своєї країни, то одна площина цієї проблеми включає соціальні етичні норми і ступінь прямування їм, причини їх порушення або спроби їх зміни. Інша площина включає сферу професійної етики. В цій площині слід розглядати і ставлення історика до предмета дослідження, і принципи, на яких будується його діяльність, і взаємовідносини всередині наукової спільноти. Нарешті, третя площина, всередині якої визначається етос історика, – це взаємовідносини науки і влади, вченого і суспільства в цілому, наукової спільноти і владних структур. **Потрібно відзначити, що ці різні змісти етосу історика за всієї своєї автономності тісно взаємопов'язані, і згадані вище аспекти можуть у ряді випадків збігатися і навіть зливатися (виділення наше – С. Г.).** Етичні межі поведінки історика в будь-якому із зазначених ракурсів не існують поза часом. Справа не тільки у відмінностях загальноприйнятих етичних норм конкретної епохи, хоча і ця обставина досить значима при розгляді питань етики. Однак головне полягає в тому, яким чином історик сприймає свій час. Мова йде не тільки про соціокультурні і політичні оцінки істориком сучасного йому суспільства, але, в першу чергу, **про визначення свого місця в колі професіоналів, відношення до сучасного рівня науки, вибір позиції у спірних питаннях минулого, котрі хвилюють суспільство і вимагають відповіді** (виділення наше – С. Г.) [5, с. 95].

Гуманістичний поворот, що почався в європейській свідомості у ренесансну епоху, пройшовши через філософсько-раціоналістичну інструменталізацію в ході наукової революції XVII ст., знайшов певне завершення у період Просвітництва. У XVIII ст. у процесі «олюднення» історії сталася логічна епістемологічна метаморфоза. Якщо Відродження створює культ історичної особистості, оспівує гідних уваги сучасників та нащадків героїчних персонажів, то просвітники долають межі такої традиції інтересу до людини. На думку В. Савельєвої та А. Полетаєва, історики доби Просвітництва, виходячи з того, що людина – частина природи, а культура – лише спосіб адекватної реалізації людських сутностей, виключили для себе можливість розробити концепцію самої людини,

оскільки така концепція передбачає мінливість, а не постійність людської природи [26, с. 125]. Тобто, місце «людини історичної» посіла «людина взагалі». Це є головна онтологічна константа просвітницької формули космополітизму. З підкресленою категоричністю М. Фуко навіть писав про те, що філософські, або ж етичні вправи, роздуми політичного характеру та інші форми рефлексії у XVIII ст. «не зіткнулися з таким предметом як людина... Тому під ім'ям людини чи людської природи XVIII століття передало... певний окреслений ззовні, але поки ще порожній усередині простір» [31, с. 364]. Критика надмірної абстрактності багатьох побудов просвітницької думки, мабуть, цілком зрозуміла. Але чи є підстави з цієї причини відкидати їх у принципі? Думається, що ні.

Розширення меж видимого і пізнаного світу з його невідомим раніше природним, етнічним і культурно-цивілізаційним розмаїттям, котре значно прискорилося у XVII-XVIII століттях, поставило перед західноєвропейськими інтелектуалами завдання узагальнити весь накопичений масив інформації у вигляді певних систем класифікації, натурфілософських і філософсько-історичних побудов. Хронологічно безперервний і одночасно дискретний процес історико-логічного формування самосвідомості європейців як роздвоєності і роз'єднаності на світ «Я» і світ об'єктивної дійсності вступив у нову фазу. На порядку денному постало питання вироблення нового ставлення людини до світу, що виразилося у рефлексії з приводу таких відносин як «я–природа», «я–соціум», «я–я» [12, с. 54].

Важливим було також і те, на основі яких ціннісних принципів будуть вибудовуватися ці моделі сприйняття і розуміння, класифікаційні схеми. Дуже багато в епоху Просвітництва повинно було сприяти виробленню толерантного, а часом – доброзичливого й навіть захопленого (як, наприклад, щодо Китаю, в якому нібито править імператор-філософ в оточенні вчених-мандаринів) ставлення до «інакшості», специфічності, відмінності. Євангельська парадигма, в якій «немає елліна і немає іудея», ренесансна гуманістична традиція, спроби «утопійного» моделювання ідеального та гармонійного суспільства і держави, котрі здійснювалися ще з часів Платона, усвідомлене прагнення до неупередженого споглядання і раціоналістичної інтерпретації чужого досвіду, вплив космополітичних ідей французького Просвітництва на його національні варіанти (зокрема й на німецьку просвітницьку думку) стали тією основою, на якій формувалися образи сприйняття «інших» державно-політичних утворень, цивілізаційних, етнічних спільнот та їхніх окремих представників.

В епоху Просвітництва домінувало уявлення про те, що людство єдине, і, незважаючи на видимі антропологічні, мовні, етнографічні, господарсько-

побутові та культурні відмінності, воно розвивається за природними законами як у межах своїх локальних спільнот, так і у всебічній взаємодії в якості людського роду як такого. Розквіт у Німеччині жанру всесвітніх історій саме у XVIII ст. є цьому промовистим свідченням. Крім того, епоха Просвітництва обґрунтувала оптимістичне уявлення з приводу можливості вдосконалення людини у процесі її суспільного розвитку, виходячи з віри у величезні можливості людського розуму. Кожне нове покоління згідно з пануючим на даний час розумінням успадковує скарби мудрості від своїх предків і щось до них додає від себе. Тобто, нащадки неминуче перевершують своїх предків [19, с. 128]. У просвітницькому суспільно-історичному мисленні домінувало уявлення про поступальний розвиток людства (за винятком регресистської концепції Ж.-Ж. Руссо), головними рушійними силами якого були чинники не потойбічного, а «олюдненого» характеру. Показниками цього розвитку в напрямку «вперед і вгору» були прогрес розуму (наук, мистецтв і ремесел у термінології того часу), моралі (згідно з І. Кантом), гуманності (на думку Й. Г. Гердера).

Щобільше, в суспільстві, зокрема й серед його еліт панувала своєрідна мода на меценатство, протегування розвитку освіти, літератури, мистецтва. Герцог Карл-Август Саксен-Веймар-Ейзенахський пишався тим, що йому вдалося перетворити свою столицю – Веймар – у свого роду «німецької Афіни», де мешкали Й.-В. Гьоте, Ф. Шіллер та Й. Г. Гердер, пишався не меншою мірою ніж король Пруський Фрідріх II своєю армією та воєнними перемогами. Втім, справедливості заради відзначимо, що німецькі князі і князьки з легкістю поєднували моду на «освіченість» із марнотратством, самодурством і жорстокістю. В ім'я «торжества» ідей Просвітництва ці правителі використовували армію, чиновницький апарат та адміністративне свавілля, чим викликали, наприклад, серед людей мистецтва стійку алергію на посилене культивування в Німеччині естетичних поглядів французьких вільнодумців [13, с. 197]. «Прикладний» характер німецького Просвітництва був пов'язаний із завданнями поширення позитивного знання, розробки німецької літературної мови, вивчення проблем моралі, політики, юриспруденції, державознавства [45, с. 152]. Етико-педагогічна спрямованість зусиль німецьких просвітників, зазначав В. Дільтей, цілком закономірна. Бюргерство, позбавлене в Німеччині можливості самовираження у сфері соціально-політичної діяльності, вправлялося на ниві духовного вдосконалення індивідів та суспільства [цит. за: 11, с. 105].

Квінтесенцією німецької просвітницької історіософської думки та уособленням ціннісних підходів німецького Просвітництва стали «Ідеї до філософії історії людства» (1784-1791) Й. Г. Гер-

дера. Ця праця має загальновізнане світове цивілізаційне значення. Момент єдності людського роду в його розмаїтті зафіксований уже в епіграфі до цієї книги, в якості якого обрані рядки римського поета-сатирика Персія: «Ким бути тобі повелено Богом і займати серед людей становище яке. Це пізнай» [8, с. 5]. Очевидними для мислителя були значні відмінності людей та їхніх спільнот у межах природно-кліматичного середовища та історичних умов їх побутування. Уява людини, а конкретніше – людські образи, сприйняття і фантазії всюди кліматично та органічно визначені, вважав Гердер, і повсюдно традиція керує уявою [8, с. 199-205]. Проте, на його переконання, «дух роду людського здатен охопити всю його історію в цілому» [8, с. 140]. До того ж, «людство – ескіз плану, настільки багатого силами і задатками, настільки різноманітний начерк, а в природі все настільки ґрунтується на цілком певній конкретній індивідуальності, що великі й різноманітні задатки людства можуть бути лише поділеними серед мільйонів проживаючих на нашій планеті людей і якимось інакше взагалі не можуть проявитися», – резюмує німецький мислитель [8, с. 440]. Тому «будь-який народ несе на собі відбиток пропорційності, своєї, властивої тільки йому і незіставної з іншими досконалості» [8, с. 440-441]. Відповідно, будь-яка культура і кожен народ мають природне право на існування, оскільки вони є даром Божим і наділені власною самоцінністю безвідносно до інших культур і народів.

Аналогічних позицій дотримувалися й інші володарі помислів – найбільші авторитети німецької філософії та історіографії. У ранній роботі «Про різні людські раси» (1775) І. Кант, демонструючи прихильність до просвітницького космополітизму, підкреслював, що «люди на всьому просторі землі належать до одного й того ж природного роду... як би вони взагалі сильно не відрізнялися за своїм зовнішнім виглядом» [15, с. 453]. А ось у своєму пізньому доробку «Антропология з прагматичної точки зору» (1798) вчений, подаючи власне розуміння дефініції «народ», трактує її як поєднання багатьох людей тієї або іншої місцевості. Народи мають свій характер, який впливає із вроджених якостей людини та якостей, набутих у процесі спільного життя [14]. Втім, за висновком філософа, «природні задатки людини..., спрямовані на застосування його розуму, розвиваються повністю не в індивіді, а в роді» [16, с. 9]. Таким чином, як «ранній», так і «пізній» Кант не звертає зі шляху гуманістичного трактування понять, пов'язаних із родом людським. А ось один із батьків-засновників норманської теорії Г. Ф. Міллер у дусі XVIII ст. і не без гуманістичної патетики мріяв: «Я хотів би дуже, щоб усі народи визнали загальне своє походження від одного кореня (в даному контексті від Бога – С. Г.) і внаслідок цього відклали б усіляку ненависть

і ворожнечу між собою» [1, с. 108].

У XIX ст. історія з жанру красного письменства перетворилася на «королеву наук». Безперечне лідерство в історіописанні, завдяки насамперед ученим Німеччини, отримала політична історія. Динамічне XIX століття з його калейдоскопічною зміною війн, революцій, реформаторства, значущих політичних подій створювало спокусу занурення у вир ідейної та політичної боротьби, де важко було залишатися безстороннім літописцем. Драматургію німецької історичної та історіософської думки визначала антиномія між інтуїцією історичного універсалізму та ідеєю плюралізму національних культур з їхньою унікальністю і неповторністю. Це знайшло своє відображення у двох основних напрямках німецької філософії історії. Перший представлений системою Г. Гегеля та його послідовників й інтерпретаторів, другий – органологією т. зв. «німецької історичної школи» [29, с. 9]. Історично обумовлене специфічно німецьке відчуття історії перетворилося у принцип історичного світорозуміння – *das Sinnbild* – смислообраз особливої німецької культури, пристрасно прагнучої до повноти буття у формі національної свідомості і національного існування. Історизм став фундаментальним способом самоідентифікації німецької культури, так само як французький раціоналізм чи англійський емпіризм. У цій якості він став основою не лише особливого німецького мислення, але й особливого німецького способу існування і навіть особливої німецької політики [25, с. 9].

Буквально перші акорди історичної драми XIX ст. прозвучали для німців як епічні та насторожуючі увертюри монументальних опер Р. Вагнера. Вторгнення наполеонівських військ у Німеччину, довільне перекроювання політичної карти країни, приголомшливі поразки Пруссії в битвах під Єною та Ауерштадтом 1806 р., Тільзітський мир 1807 р., котрий означав втрату суверенітету та чужоземну окупацію усєї країни, не давали змоги залишатися осторонь, оскільки на кону стояла честь і гідність нації та індивідів, що її склали. Смуток і гіркота водили рукою класика німецької філософії Й. Г. Фіхте, котрий у «Промовах до німецької нації», проявивши справжній громадянський подвиг, який вимагав великої мужності, кинув звинувачення егоїзмові, «котрий знищив сам себе своїм повним розвитком...». А «те, що втратило самостійність, втратило разом з цим і можливість втручатися у плін часу й вільно визначати його зміст, якщо воно затримається у цьому стані, то цей час і воно саме разом зі своїм періодом будуть ліквідовані чужою владою, яка керуватиме його долею». Відтепер його народ і його країна «взагалі не має свого відліку часу, а рахуватиме роки відповідно до подій і періодів інших народностей та держав». Дрібнодержавний егоїзм став головною причиною втрати Німеччиною

і німцями своєї історичної суб'єктності, що стало джерелом усіх інших небезпек. Й. Г. Фіхте за цих умов відкрито й голосно апелює до національної самосвідомості німців, спонукаючи їх до боротьби проти окупантів. А запорукою перемоги в ній стане єднання. Філософ вже бачить «міцно сплетену і зрошену між собою спільноту, кожен член якої не вважає долю будь-якого іншого члена спільноти чужою для себе долею, яка повинна постати, якщо ми не повинні бути повністю знищеними». Таку спільноту буде створено і довершено в майбутньому¹ [30, с. 111, 113]. Власне, чим не аналогія із нашою сучасністю? Адже ж в АТО, подібно як за часів Фіхте, беруть участь чимало представників інтелігенції аж до професорів вишів включно. Та й заклики, котрі прозвучали понад 200 років тому з вуст великого німецького філософа, залишаються для нас достатньо актуальними як вираз громадянської етичної позиції.

В роки легітимістської реакції після завершення наполеонівських воєн і Віденського конгресу 1814-1815 рр. цілковитої реставрації «старого порядку» не сталося ні в постреволюційній Франції, ні в Німеччині. Навіть австрійський канцлер К. фон Меттерніх записав у щоденнику 1819 р.: «Стара Європа перебуває на початку свого кінця» [22, с. 82]. На період між закінченням наполеонівських воєн і початком революції 1848-1849 рр., відомий як епоха «бідермаєра», припадає професіоналізація німецької історіографії. Фахівці одностайні в оцінці значної ролі цього періоду у формуванні німецького національного характеру. Політично «бідермаєр» збігався в Німеччині із «системою Меттерніха», яка утверджувалася передусім на противагу революції, до котрої прирівнювалася будь-яка опозиція існуючим порядкам. Проте саме цього часу Німеччина стала об'єктом зростання органічного впливу ідей французької революції кінця XVIII ст. Ніхто і ніщо в суспільній свідомості не були більш значущими, ніж нація, її суверенітет, національні цінності. [23, с. 88-89].

Характеризуючи духовний тонус епохи, російський історик і громадський діяч, професор Московського університету Т. Грановський писав: «Людина нашого часу намагається знайти в книзі те, чого не дає їй дійсність: рух, захоплюючи увагу питання. Вона хоче розумовим напруженням замінити брак позитивної діяльності» [9, с. 190]. Ця достатньо точна характеристика пасує передовсім до ліберальної німецької історіографії епохи «бідермаєра», котра являла собою пристосовану до умов того часу версію Просвітництва, його своєрідне запізніле «друге видання». Як відзначав

¹ «Промови до німецької нації» виголошені у формі лекцій у Берлінському університеті в 1807-1808 рр., що відповідно до характеру тодішньої публічної комунікаційної культури одразу ж зробило їх широко відомими.

американський дослідник Г. Іггерс, «історію німецького лібералізму може бути написано тільки тоді, коли належним чином буде вивчена роль у ньому істориків» [36, s. 121].

Вчені ліберальних поглядів зосередились у кількох південнонімецьких університетах. В Гейдельберзі викладали і студіювали історію професор Ф. Х. Шлоссер та його учні – майбутні професори Г. Г. Гервінус і Л. Гойсер. Завдяки їм ліберально-просвітницький напрям у німецькій історіографії одержав назву гейдельберзької школи. До групи Шлоссера також примикали науковці, які не мали відношення до Гейдельберга й не були його учнями, але за своїм світоглядом і характером історичних праць були близькими до нього. Мова йде про історика та юриста, професора Фрайбурзького університету (Баден) К. фон Роттека, професора Вищої реальної школи у Штутгарті В. Ціммермана (Вюртемберг) [7, с. 243], а також боннського історика Ф. Х. Дальмана.

Значне піднесення ліберального руху відбувається в 30-х рр. XIX ст., що далось взнаки через посилення позицій лібералів у південнонімецьких ландтагах. 1832 р. під волелюбними гаслами проходить демонстрація у Пфальці, а 1837 р. 7 професорів Геттінгенського університету виголошують протест проти скасування конституції Ганновера і покидають стіни *alma mater*. Ліберальні ідеї оволодівають значною частиною суспільства. Відбувається розквіт ліберальної історіографії, пов'язаної із цінностями просвітницької традиції і соціально-прогресивними ідеалами [18, с. 75].

Найяскравішим репрезентантом німецької ліберально-просвітницької історіографії та визаним главою гейдельберзької школи був Фрідріх Христоф Шлоссер (1776-1861) – учень професора Л. Т. Шпітлера, представника геттінгенської школи німецької просвітницької історіографії. Світоглядні і політичні орієнтири Шлоссера сформувалися під впливом поміркованого німецького Просвітництва, насамперед філософської системи І. Канта, зокрема його етичного вчення про категоричний імператив. Щоправда, відомий історіограф Е. Фютер відносить Шлоссера до «школи Руссо» в німецькій історичній думці [35, s. 376]. Втім, одне не суперечить іншому, адже етичне вчення І. Канта формувалося під помітним впливом руссоїзму.

Історія повинна бути вчителькою життя і давати «уроки» для розв'язання пекучих проблем сучасності. Саме так історики-ліберали, мало чим відрізняючись від просвітників, визначали її суспільне призначення. Вчений повинен зайняти активну позицію у вихованні народу на ідеалах свободи, честі, достоїнства, блага для всіх і кожного. А приклади для цього представить історія, причому висвітлювати її слід таким чином, щоб «життя сучасності дійсно висвітлювалося світлом минулого» [33, т. II., с. 323]. На думку Карла фон

Роттека (1775-1840), автора багатотомних популярних історико-політичних трактатів та енциклопедій, котрі виходили у великій кількості видань, історик повинен бути «ревнителем батьківщини і свободи», щоб мати мужність «відкрито й у голос проголосити ті істини, до яких він дійшов, навіть ризикуючи наразитися тим самим на гнів властей і ненависть народу, позбавитись усіх радощів життя, зазнати безчестя і переслідування» [43, s. 8-9].

Виконання історією функції «соціальної педагогіки», в розумінні Шлоссера та його однодумців, передбачало необхідність розповіді про події та героїв минулого доступно і цікаво, в дусі ліберального гуманізму і в моралізаторському сенсі. Це призводило до конфлікту з панівною тенденцією в німецькій історіографії XIX ст., котра полягала в намаганні писати історію «так, як воно було насправді» (цей знаменитий вислів належить Л. фон Ранке – С. Г.), через критичний аналіз історичних джерел. Ранкеанський підхід викликав у Шлоссера неприйняття, яке іноді набувало різких форм полеміки. Він пише про те, що «історію поглинули пошуки і системи про такі часи, про які не збереглося достовірних свідчень, вона була похована під купою актів і документів..., народ скаржився, що хочуть умисно стерти чи замінити картину життя, яку повинна давати історія» [33, т. VII, с. 53-54]. Таким чином, закид Шлоссеру про те, що він відмовляється від пошуку нових джерел, несистематично і некритично використовує вже відомі, нехтує методикою їх критичного аналізу значною мірою відповідає дійсності. Методологію джерельної критики, розроблену в часи Шлоссера Б. Г. Нібуром та Л. фон Ранке, не було ним сприйнято.

Глава гейдельберзької школи був переконаний у тому, що «істинно освічений оповідач (саме оповідач, а не дослідник – С. Г.) завжди досягає безпосереднього знання про те, що є правда і що могло би бути правдою без будь-яких інших доказів, крім внутрішнього зв'язку і знайомства з перебігом людських справ» [33, т. V, с. VII]. До певної міри це твердження можна трактувати як реакцію на надмірне захоплення сучасників дослідницькою методикою Ранке і Нібура, а не як її цілковите ігнорування. Причина такого упередження Шлоссера полягає, очевидно, в бажанні зробити свої твори більш доступними та корисними для читачів на противагу «похованій під цитатами, купами актів і документів сучасній йому історичній науці» [21, с. 65]. Ерудиція Шлоссера дійсно не піддавалася сумніву навіть його опонентами. Проте той самий Ранке демонструє не лише відповідний своєму часові рівень науковості, але й блискучу літературну форму. Відтак, не може йти мова про те, що його історичні твори були важкодоступними для сприйняття пересічним читачем. Справа полягає в тих суспільних поглядах, котрі проповідувалися

обома істориками. Ранке залишався консерватором, додержуючись об'єктивістського підходу до вивчення минулого, а Шлоссер, за його демонстративного суб'єктивізму, пропагував ліберальні цінності, почерпнуті в ідейному арсеналі французького і німецького Просвітництва.

Однак після 1848 р. німецький лібералізм розвивався переважно шляхом подолання ранньої ліберальної традиції, відмови від її ключових ідей «природного права» та «космополітизму», котрі виявлялися неадекватними суспільно-політичним запитам [20, с. 232-233]. Це стало закономірним результатом послідовної орієнтації ліберальних істориків та публіцистів на англо-французький варіант історичного розвитку як класичний, прагнення перенести на німецьке підґрунтя західноєвропейські політичні принципи та установи, не враховуючи при цьому «...розбіжностей національностей, часів та обставин». «Відтак, – приречено писав у 50-х рр. XIX ст. Ф. Х. Шлоссер, – все виявилось хлоп'яцтвом, і мету не могло бути досягнуто» [32, с. 410].

Визнаний лідер німецької історіографії Леопольд фон Ранке (1795-1886) в галереї представників науки доби романтизму позиціонується як свого роду еталон, «батько об'єктивного історіописання». [47, с. 1]. Але це визначення потребує певної обережності у використанні. Відомою є інавгураційна промова Ранке 1836 р. з нагоди призначення ординарним професором Берлінського університету під показовою назвою «Про родинність і розбіжність історії та політики», в котрій подається розгорнуте теоретичне обґрунтування необхідності співробітництва між ученим-істориком і державним діячем. Ставлячи питання про те, що є політика – мистецтво чи наука, історик пояснює: «Немає політики без точного пізнання держави, а це пізнання неможливе без знайомства з його минулим, яке подає історія». [39, с. 285, 289-293].

Ранке протягом усієї наукової кар'єри сумнівався в можливості дослідництва без імпульсів, котрі генерує сучасність, стверджуючи, що «суспільне життя в минулому, зобразити яке є завданням історика, внутрішньо пов'язане із суспільним життям сучасності». Історіографію, пройняту політичним мисленням, ліквідувати, на думку Ранке, неможливо, але при цьому «завжди залишається завдання піднятися до чистого погляду» [40, с. 569]. З урахуванням таких епістемологічних підходів ранкеанська формула писати історію «так, як воно було насправді» зовсім не виглядає як позиція пророка, котрий вознесений у небесний ефір і безпристрасно спостерігає за плином подій.

У роботі «Прусська історія», написаній згідно з обов'язком офіційного історіографа монархії Гогенцоллернів, вчений зазначив: «Я вважаю щастям належати до держави, з напрямком котрої я цілком згоден» [42, с. 4]. Надсилаючи 1845 р.

другий том цього дослідження кронпринцу Максу Баварському, Ранке писав: «Я анітрохи не заперечую, що виявляю жваве співчуття до зображуваної події піднесення Прусської держави» [34, с. 43]. Немає сумніву в тому, що консервативно-легітимістський сенс його світоглядних принципів безпосередньо впливав на ціннісні орієнтири історика, котрі втілювались у намаганнях протидії «агітації ворогів будь-якого порядку» [44, с. 251-252], а також опосередковував його наукову творчість.

Лоялістсько-консервативні погляди Ранке містилися також пруссько-протестантський патріотизм в якості своєї домінанти. Тому, будучи адептом меттерніхівської системи, історик одночасно був пруссофілом. Це демонструє листування вченого із пруським державним діячем Е.-К. фон Мантойфелем. Ранке не припускає думки про необхідність подальшого переважання Австрії у системі німецьких держав. На його думку, Пруссія взагалі може існувати лише у стані антагонізму з Дунайською монархією [41, с. 345]. Втім, важко погодитися з думкою про те, що історик був свого роду «прокладачем шляхів для Бісмарка» [37, с. 396] чи апологетизував своїми науковими працями політику об'єднання Німеччини «залізом і кров'ю» [6, с. 120-121]. Достатніх підстав стверджувати, що Ранке робив якісь висновки на користь політики сили саме в цьому питанні, немає. Так, В. Моммзен вважає, що ідея об'єднання Німеччини «пруським шляхом» не входила в систему переконань вченого. Єдність німців трактувалася істориком як «духовне чи релігійне питання» [38, с. 111].

На Ранке, як і на більшість німецьких істориків середини XIX ст., кроки щодо об'єднання Німеччини навколо Пруссії вплинули в тому відношенні, що об'єктом дослідження в його творах є історія держави та її політики [27, с. 148]. Але подібне розуміння предмета історії вчений сформулював ще на початку своєї наукової кар'єри.

Баланс національного і всесвітньо-історичного підходів у наукових поглядах Ранке склався на користь універсалізму. Значення національного оцінювалося лише через призму всесвітньо-історичного зв'язку подій. Це в кінцевому розумінні безпосередньо визначало і його ставлення до концепції національної держави та до реалізації бісмарківського плану об'єднання Німеччини. Вчений уникнув однобічного висунування на перший план національного моменту в історії, про що свідчить і те, що в 50-60-х рр. XIX ст., тобто в переломний період боротьби Пруссії за цементування фундаменту єдиної Німеччини, він видає багатотомні твори з історії Англії і Франції, а в 70-80-х рр. узявся за написання «Всесвітньої історії». Національний момент не перетворювався у Ранке в націоналістичне перебільшення ролі Німеччини у світовій історії, пропаганду науковими засобами

національної виключності, не кажучи вже про вип'ячування історичної ролі Пруссії – однієї з кількох десятиків німецьких держав.

Зростання націоналізму, процес об'єднання Німеччини викликали потужний інтелектуальний рух. Ситуація, що складалась в країні, ставила на порядок денний вироблення активної позиції щодо нагальних проблем суспільного життя. Тип кабінетного дослідника, котрий у тиші гортає поживоклі сторінки пам'яток далекого минулого, вже не задовольняв соціального запиту. Потребувалися нове мислення, новий стиль поведінки, динамічна й наступальна манера висловлюватися, адекватні цінностям нового віку – віку націоналізму. Вибір проблематики історичних досліджень усе більше визначався «соціально-політичним замовленням». У цих умовах виникає пізнавальна і ціннісна категорія «національної держави» як синтез понять нації і держави. У плеяді вчених, які доклали зусиль до розробки цієї парадигми, зустрічаємо імена Й. Г. Дройзена, Г. фон Зібеля, Г. фон Трайчке, Г. Баумгартена, М. Дункера, Т. Моммзена. Саме в їхній творчості ми повинні шукати зміни в епістемологічних підходах науковців, резюме котрих зосередилося в категорії «національна держава». Слід звернути увагу на органічний зв'язок істориків-малонімців із дискурсами політичної історії у стилі Ранке, а також із попереднім поколінням ліберальної історіографії першої половини XIX ст. Останні були спільні в тому, що пізнання історії є політичною необхідністю, і ставили перед наукою завдання активно сприяти вирішенню пекучих політичних проблем в ліберальному конституційно-правовому дусі, котре взяти на озброєння націонал-ліберали. Але це вже тема

іншого дослідження.

В епоху Просвітництва в Німеччині з її зразковою організацією університетського викладання та наукових досліджень в умовах істотного розширення рамок пізнаваного світу і неминучого виникнення при цьому потреби моделювання образу сприйняття «іншого» це завдання виконувалося виважено, толерантно й розумно. Німецькі філософи, історики, публіцисти цілком чітко усвідомлювали обмеженість раціоналістичних засобів пізнання багатоманітного світу, пропонуючи свої моделі осмислення співвідношень загально-особливе-одиничне, людства та народів, що його складають, суспільства та індивідів. Очевидна «іншість» у переважній більшості випадків не викликала реакції відторгнення, агресивного нерозуміння і несприйняття, що виражало помітну гуманістичну складову німецької просвітницької історіософії, прагнення до позитивного, наповненого конкретикою пізнання світу суспільства й людини. А в епоху «бідермаєра» ми спостерігаємо два паралельних напрями: виконану в консервативно-легітимістському дусі історико-політичну схему Л. фон Ранке і моралізуючу ліберальну історіографію просвітницького взірця. Як показав досвід, історик цілком здатний залишитися в рамках наукового дискурсу (як Ранке), маючи цілком певні політичні переконання. Служіння державі не повинно замінити собою служіння суспільству. Саме суспільство виробляє систему заборон і обмежень, які дають змогу вченому залишатися на ґрунті науковості та моральності одночасно. Цим і знімається антиномія громадського обов'язку і наукового покликання.

1. Белковец Л. П. Россия в немецкой исторической журналистике XVIII в. Г. Ф. Миллер и А. Ф. Бюшинг / Л. П. Белковец. – Томск: Издательство Томского университета, 1988. – 284 с.
2. Блок М. Апология истории, или Ремесло историка / М. Блок. – [Серия «Памятники исторической мысли»]. Пер. Е. М. Лысенко. – М.: Наука, 1973. – 230 с.
3. Болебрух А. Г. Мораль в структуре исторической науки / А. Г. Болебрух // Харківський історіографічний збірник. – Вип. 11. – Харків: ХНУ імені В. Каразіна, 2012. – С. 6-15.
4. Бордюгов Г. Вчерашнее завтра: как «национальные истории» писались в СССР и как пишутся теперь / Г. Бордюгов, В. Бухараев. – М.: АИРО-XXI, 2011. – 247 с.
5. Булыгина Т. А. Профессиональная этика и «жизненный этос» в судьбе историка: по страницам дневников С. С. Дмитриева / Т. А. Булыгина // Харківський історіографічний збірник. – Вип. 11. – Харків: ХНУ імені В. Каразіна, 2012. – С. 95-103.
6. Вайнштейн О. Л. Леопольд фон Ранке и современная буржуазная историография / О. Л. Вайнштейн // Критика новейшей буржуазной историографии: [сборник статей] / Труды Ленинградского Отделения Института истории АН СССР. – Вып. 3. – М.-Л.: Издательство АН СССР, 1961. – С. 113-149.
7. Гавриличев В. А. Теоретико-методологические основы гейдельбергской школы историков (20-40-е гг. XIX в.) / В. А. Гавриличев // Методологические и историографические вопросы исторической науки: [сборник статей]. – Вып. 4. – Томск: Издательство Томского университета, 1966. – С. 241-269.
8. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества / И. Г. Гердер. – Пер. и прим. А. В. Михайлова. – М.: Наука, 1977. – 703 с.
9. Грановский Т. Н. Историческая литература во Франции и Германии в 1847 г. / Т. Н. Грановский // Грановский Т. Н. Сочинения. В II ч. Изд. 2-е. – Ч. II. Отд. 3. – М.: К. Солдатенков; тип. Грачева и К°, 1866. – С. 189-241.

10. Гуревич А. Я. Двойкая ответственность историка / А. Я. Гуревич // *Общественные науки и современность*. – 2007. – № 3. – С. 74-84.
11. Гурьева И. Ю. Некоторые аспекты дильтеевской концепции немецкого Просвещения / И. Ю. Гурьева // *Вопросы историографии всеобщей истории: [сборник статей]*. – Под ред. Б. Г. Могильницкого, И. Ю. Николаевой. – Томск: Издательство Томского государственного университета, 1986. – С.101-113.
12. Денисенко В. Проблеми раціоналізму та ірраціоналізму в політичних теоріях нового часу європейської історії / В. Денисенко. – Львів: ПАІС, 1997. – 273 с.
13. Исторический лексикон. XVIII век. Энциклопедический справочник / Ред совет: В. Н. Кудрявцев (предс.) и др. – М.: Знание, 1997. – 800 с.
14. Кант И. Антропология с прагматической точки зрения / И. Кант. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.bim-bad.ru/docs/kant_anthropology.pdf.
15. Кант И. О различных человеческих расах / И. Кант // Кант И. Сочинения в 6 томах. – Т. 2. – М.: Мысль, 1963. – С. 443-472.
16. Кант И. Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане / И. Кант // Кант И. Сочинения в 6 томах. Т. 6. – М.: Мысль, 1966. – С. 5-24.
17. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант. – Пер с нем. Н. О. Лосского. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. – 648 с.
18. Кириленко Е. И. Традиция историко-методологических исследований в немецком либеральном историзме / Е. И. Кириленко // *Методологические и историографические вопросы исторической науки: [сборник статей]*. – Отв. ред. Б. Г. Могильницкий. – Вып. 20. – Томск: Издательство Томского университета, 1992. – С. 70-84.
19. Мизес Л. фон. Теория и история. Интерпретация социально-экономической эволюции / Л. фон Мизес. – Пер. с англ. А. Г. Грязновой. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 295 с.
20. Мучник Ю. М. Раннелиберальная историография Южной Германии: к истокам «трагедии немецкого либерализма» / Ю. М. Мучник // *Методологические и историографические вопросы исторической науки: [сборник статей]*. – Отв. ред. Б. Г. Могильницкий. – Вып. 19. – Томск: Издательство Томского университета, 1990. – С. 218-237.
21. Мучник Ю. М. Проблема субъективности исторического познания в раннелиберальной немецкой историографии / Ю. М. Мучник // *Методологические и историографические вопросы исторической науки: [сборник статей]*. – Отв. ред. Б. Г. Могильницкий. – Вып. 20. – Томск: Издательство Томского университета, 1992. – С. 62-69.
22. Патрушев А. Германская история / А. Патрушев. – М.: Весь мир, 2003. – 254 с.
23. Пленков О. Ю. Мифы нации против мифов демократии. Немецкая политическая традиция и нацизм / О. Ю. Пленков. – СПб.: Издательство Русского Христианского гуманитарного института, 1997. – 570 с.
24. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре / Г. Риккерт – Пер. с нем. – Общ. ред. и предисловие А. Ф. Зотова. – М.: Республика, 1998. – С. 44-129.
25. Родионов А. В. Историзм как смыслообраз немецкой культуры / А. В. Родионов // *Исторические воззрения как форма общественного сознания*. – В 2-х частях. – Ч. 1. – Саратов: Издательство Саратовского университета, 1995. – С. 69-83.
26. Савельева И. М. Теория исторического знания: [учеб. пособие] / И. М. Савельева, А. В. Полетаев. – СПб.: Алетейя, 2008. – 522 с.
27. Смоленский Н. И. О некоторых теоретико-методологических принципах исторической концепции Леопольда фон Ранке / Н. И. Смоленский // *Методологические и историографические вопросы исторической науки: [сборник статей]*. – Томск: Издательство Томского университета, 1963. – С.137-167.
28. Тихвинский С. Л. Международный конгресс исторических наук в Монреале / С. Л. Тихвинский, А. О. Чубарьян // *Новая и новейшая история*. – 1996. – № 2. – С. 3-9.
29. Философия истории / Под ред. А. С. Панарина. – М.: Гардарики, 1999. – 432 с.
30. Фіхте Й. Г. Из праці «Промови до німецької нації» / Й. Г. Фіхте. – Пер. з нім. Г. Кімак // *Мислителі німецького романтизму* / Упор. Л. Рудницький та О. Фешовець. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. – С. 111-134.
31. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко. – Пер. с франц. – СПб.: А-сэд, 1994. – 408 с.
32. Шлоссер Ф. Х. Всемирная история Ф. Шлоссера. – В 18 тт. – Пер. под ред. Н. Чернышевского. – Т. 10. – СПб.: Изд. Л. П. Шелгуновой, 1867. – 480 с.
33. Шлоссер Ф. Х. История восемнадцатого столетия и девятнадцатого до падения Французской Империи. С особенно подробным изложением хода литературы. – В VIII тт. – Изд. 2-е. – Т. II. – СПб.: Изд. книжного магазина Черкесова, 1868. – 467 с.; Т. V. – СПб.: Изд. книжного магазина Черкесова, 1868. – 517 с.; Т. VII. – СПб.: Изд. книжного магазина Черкесова, 1869. – 408 с.

34. Щепкин Е. Автобиография Ранке / Е. Щепкин // Русская мысль. – 1894. – Кн. II. – С. 41-52.
35. Fueter E. Geschichte der neueren Historiographie / Fueter E. – München und Berlin, Druck und Verlag von R. Oldenbourg, 1911. – XXXIV, 670 s.
36. Iggers G. Deutsche Geschichtswissenschaft. Eine Kritik der traditionellen Geschichtsauffassung von Herder bis zur Gegenwart. Übers. von Christian M. Barth / G. Iggers. – München: Deutscher Taschenbuch-Verlag, 1971. – 397 s.
37. Lenz M. Bismarck und Ranke / M. Lenz // Lenz. M. Kleine historische Schriften. – München-Berlin: Oldenbourg, 1910. – S. 383-408.
38. Mommsen W. Stein – Ranke – Bismarck. Ein Beitrag zur politischen und sozialen Bewegung des 19. Jahrhunderts / W. Mommsen. – München: Verlag F. Bruckmann, 1954. – 304 s.
39. Ranke L.v. Ueber die Verwandtschaft und den Unterschied der Historie und Politik. Eine Rede zum Antritt der ordentlichen Professur an der Universität Berlin im Jahre 1836 / L. von Ranke // Rankses Sämtliche Werke. 54 Bd-e. – Bd. 24. Abhandlungen und Versuche. – Leipzig: Duncker und Humblot, 1872. – S. 280-293.
40. Ranke L.v. Rede zur Eröffnung der XII. Plenarversammlung am 27. September 1871 / L. von Ranke // Rankses Sämtliche Werke. 54 Bd-e. – Bd. 51-52. Abhandlungen und Versuche. Neue Sammlung: / hrsg. von A. Dove und Th. Wiedemann. – Leipzig: Duncker und Humblot, 1888. – 598 s.
41. Ranke L. An Edwin Freiherr von Manteuffel, 12 Juli 1852 / L. Ranke // Ranke L. Neue Briefe. Gesam. und bearb. von B. Hoefl. Nach seinem Tode hg. von H. Herzfeld. – Hamburg: Hoffmann und Campe, 1949. – S. 345.
42. Ranke L.v. Preußische Geschichte / L. von Ranke. – Darmstadt: Techow, 1956. – 622 s.
43. Rotteck K. von. Allgemeine Geschichte vom Anfang der historischen Kenntnis bis auf unsere Zeiten. In IX Bd-e. – Bd. I. – Freiburg im Breisgau: Verlag der Herder'schen Kunst- und Buchhandlung, 1834. – 358 s.
44. Schilfert G. Leopold von Ranke / G. Schilfert // Die Deutsche Geschichtswissenschaft vom Beginn des 19. Jahrhundert bis zur Reichseinigung von oben. – Berlin: Akademie Verlag, 1963. – S. 241-270.
45. Schilfert G. Deutschland von 1648 bis 1789 (Vom Westfälischen Frieden bis zum Ausbruch der Französischen Revolution) / G. Schilfert. – Berlin: VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1980. – 266 s.
46. Stollberg-Rillinger B. Symbolische Kommunikation in der Vormoderne Begriffe, Thesen, Forschungsperspektiven / B. Stollberg-Rillinger // Zeitschrift für Historische Forschung. – 2004. – Vol. 31. – № 4. – S. 489-527.
47. Vierhaus R. Ranke und die soziale Welt / R. Vierhaus / Neue Münstersche Beiträge zur Geschichtsforschung, 1. – Münster: Aschendorff, 1957. – 259 s.

РЕЗЮМЕ

ЭТОС ИСТОРИИ И ЭТОС ИСТОРИКА: ЭВОЛЮЦИЯ ЦЕННОСТНЫХ КОНСТАНТ НЕМЕЦКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ ОТ ЭПОХИ ПРОСВЕЩЕНИЯ ДО ВРЕМЕН «БИДЕРМАЙЕРА»

Ганус С. О. (Ужгород)

В статье исследована эволюция ценностных подходов немецкой историографии со времен Просвещения XVIII в. и до середины XIX в., до кануна революции 1848-1849 гг. Вехи этой эволюции – гуманизм и толерантное отношение к инаковости, а также убеждение в полной возможности прогрессирующего совершенствования человека и человечества в целом в эпоху Просвещения. Обостренное чувство национального «его» в его историческом измерении формируется в эпоху романтизма. Одновременно постепенное угасание канонической просветительской традиции воплотилось в южнонемецком либерализме. Его представители в сфере историографии пытаются задействовать этическое измерение в исследовании прошлого. Но профессионализация науки истории предполагает дистанцирование личных предпочтений и объективной истины. В лице Леопольда фон Ранке и его творчества был достигнут высокий уровень академической и исследовательской культуры, который позволял удерживать грань между научным дискурсом и господствующей идеологией.

Ключевые слова: немецкая историография, эпоха Просвещения, романтизм, «бидермайер», либерально-просветительское направление, этос ученого, аксиологическое измерение истории.

SUMMARY

THE ETHOS OF THE HISTORY AND ETHOS OF THE HISTORIAN: THE EVOLUTION OF THE VALUES OF THE CONSTANTS OF GERMAN HISTORIOGRAPHY FROM THE ENLIGHTENMENT TO THE TIME OF «BIEDERMEIER»

S. Hanus (Uzhhorod)

The article shows the evolution of axiological approaches of German historiography since the Enlightenment of the XVIII-th c. and until the mid XIX-th c. to the eve of the revolution of 1848-1849. Milestones in the evolution

of humanism and tolerance towards otherness, as well as the belief in full to progressive improvement of man and mankind in General during the Enlightenment. A heightened sense of national «ego» in its historical dimension is formed in the epoch of romanticism. At the same time in South German liberalism, the observed fading of the classical tradition of the Enlightenment. Its representatives in the field of historiography are trying to use the ethical dimension in the study of the past. But the professionalization of the history of science involves the distancing of personal preference and objective truth. In the face of Leopold von Ranke and his work has developed a high level of academic and research culture, which kept the distinction between the scientific discourse and the dominant ideology.

Key words: German historiography, Enlightenment, romanticism, «Biedermeier», liberal-enlightenment direction, ethos of the scientist, axiological dimension of history.

Надійшла до редколегії 17. 11. 2016 р.

УДК 338.48(091)(100):94 [(410.1) «1860»] :001.891 Романович-Славатинский

ИЗ ИСТОРИИ МЕЖДУНАРОДНОГО ТУРИЗМА: АНГЛИЯ НАЧАЛА 1860-х гг. ГЛАЗАМИ АДЬЮНКТА КИЕВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА СВ. ВЛАДИМИРА А. В. РОМАНОВИЧА-СЛАВАТИНСКОГО (1832-1910)

Лиман С. И. (Харьков)

В статье рассматривается научная командировка адъюнкта Киевского университета Св. Владимира А. В. Романовича-Славатинского в Англию в контексте истории международного туризма. Достопримечательности этой страны и нравы её жителей подробно описаны в мемуарах учёного – «Моя жизнь и академическая деятельность». Подчёркивается, что это путешествие способствовало становлению А. В. Романовича-Славатинского как известного специалиста науки государственного права.

Ключевые слова: А. В. Романович-Славатинский, Англия, история, международный туризм, Киевский университет.

Великобритания заслуженно считается родиной организованного туризма. В 1841 г. Томас Кук организовал первую коммерческую туристическую поездку, а уже в 1847 г. он создал туристическое общество, которое отправляло английских туристов за границу [1, с. 54; 9, с. 29]. Великобритания традиционно входит в число стран-лидеров мировой туристической индустрии [9, с. 99; 20, с. 223, 224], а Лондон является наиболее посещаемым иностранными туристами городом мира [12, с. 134]. Об этом свидетельствует хотя бы тот факт, что в 2015 г. иностранные туристы совершили 35,8 млн. поездок в Великобританию, установив тем самым рекорд посещаемости этой страны [2].

Изучение опыта организации туризма в Великобритании предполагает обращения к истории посещения её иностранцами, в том числе нашими соотечественниками. На этапе зарождения организованного туризма, в середине XIX в., такие путешествия имели свои особенности. Специфической формой туризма в Российской империи стали заграничные научные командировки. Запрещённые в связи с революциями 1848-1849 гг., они были возобновлены лишь в 1855 г. при Александре II [8, с. 72-73].

В числе учёных Российской империи, кото-

рые отправились в подобную длительную командировку, был один из основоположников отечественной науки государственного права, адъюнкт (впоследствии профессор) кафедры государственного права Университета Св. Владимира в Киеве Александр Васильевич Романович-Славатинский (1832-1910). В 1860-1862 гг. он посетил Германию, Бельгию, Нидерланды, Англию, Францию, Швейцарию, Италию, Австрию. В высших учебных заведениях этих стран он проходил научную стажировку и изучал систему преподавания ряда юридических и исторических дисциплин. При этом особое место в научной командировке англомана А. Романовича-Славатинского занимала именно Англия.

В историографии содержатся лишь краткие упоминания о заграничной командировке А. Романовича-Славатинского. Это в равной степени касается юбилейных, мемориальных и энциклопедических изданий дореволюционной [10, с. 36-40; 11, с. 46; 17, с. 576-578], советской [18, с. 451] и постсоветской [19, с. 220; 21, с. 358; 22, с. 283] эпох. В некоторых новейших публикациях, посвящённых международным научным связям дореволюционных учёных Украины, контекстно присутствует общая информация и о командировке